

Sólem Aléchem

Vándorcsillagok

Baljós órában

Vándortársulatunk, a „Holzmann, Schwalb Co.” baljós órában érkezett Londonba. Bernard Holzmann, az igazgató úgy érezte magát, mint ha sötét verembe vagy forró katlanba pottyant volna, amelyből nem könnyű kievickélni. Mindent komornak, csüggesztőnek, baljósnak látott. Mindent vadnak, ostobának és visszataszítósnak érzett. Az ismeretlen nyelven beszélő em-

bereket örültnek tartotta. A zaj, a tolongás, a veszett utcai forgalom eltompította az agyát, elkábította, s gyűlölte ezt a zajos várost a borús, sírós szemű egével; gyűlölte, mondhatni, az egész országot, az első perctől fogva, mióta Anglia földjére lépett. Ez az érzés akkor sem hagyta el, mikor megérezte a sáros Whitechapel illatát.

Megérkezvén Londonba, színészeink fényes nappal sűrű ködbe kerültek: a város áthatolhatatlan, szinte tapintható sötétségbe merült. Nem elég, hogy az Úr megátkozta, midőn megfosztotta a napsütéstől, a maga részéről Holzmann

*Részlet a szerző Vándorcsillagok című regényéből

még olyan átkokat is szórt Londonra, amiktől mentse meg az Isten. Ködöket kívánt a városra, mint egykor Heinrich Heine, „hogy nyelje el a tenger, és köpje vissza”! S még egy kívánsággal megtoldotta, a sajátjával: „Változzon sóbálvánnyá, mint Lót felesége hajdanán.”

Igen, Holzmann rosszul érezte magát Londonban, nagyon rosszul. Sokkal rosszabbul, mint annak idején Golenyestiben – ne jöjjön soha vissza az az idő! Nemhiába volt annyira letörve és elszomorodva még Csernovicben, amikor ide készülődtek a színtársulattal.

Már az első találkozás nem ígért semmi jót. A társulatot Isaak Schwalb bátyja meg egy másik alak fogadta, akit Nissel Schwalb, bemutatván a vendégeknek, „Mr. Hatchkins”-nek nevezett. Közben Schwalb jiddisül azt suttogta, hogy Mr. Hatchkins tősgyökeres angol. Ámbár, noha angol, a nagy londoni zsidó Pavilion-színház tulajdonosa és „menedzsere”. A színház gazdáját és menedzserét Holzmann olyan embernek látta, aki jobban tenné, ha inkább narancsot meg fagyaltot árulna az előadások szüneteiben. „Valami fakó legény felnyírt tarkóval és simára gyalult, kissé pattanásos arccal” – jellemezte Holzmann...

Mr. Hatchkins egy furcsa, derékban elvágott, nem rá szabott zakót viselt; kockás, harmonikázó, fölül bő, alul szűk nadrág és magas sarkú, lakk cúgos cipő egészítette ki az öltözetét. Vörös nyakán hegyes ádámcsutka meredezett, melyet nem lehetett elleplezni sem a pompás nyakkendővel, sem a briliánsköves dísztüvel. Midőn bemutatták a vendégeket, Mr. Hatchkins csak a két ujját nyújtotta mindenkinek, megmutatta három aranyfogát, és álmosan mormogta: „All right.” Majd fesztelesen hátat fordított a vendégeknek, ujjával intett valakinek, és – a társulat legnagyobb meglepetésére – azonnal odagördült egy gépkocsi. Az az ember, akit menedzserként mutattak be, és Mr. Hatchkinsnek neveztek, beült a kocsiba, s azon nyomban eltűnt a sűrű, szürke,

nehéz londoni ködben.

Egész máshogyan nézett ki Holzmann üzlettársának bátyja, Nissel Schwalb. Sokkal barátságosabb volt, mint az eltűnt tulajdonos, és úgy nézett ki, mintha nemcsak a színháznak, hanem egész London és környékének ő volna az igazi gazdája.

Vállas volt, és kövér, mint egy hordó, s kétszer olyan magas, mint az öccse. Simára borotváltan, az elmaradhatatlan szivarral a szájában, félrecepapott, lapos kalapban, életvidáman, elégedetten önmagával, beszélgetőtársával meg az egész világgal, úgy rendelkezett – hangosan nevetve – a vendégekkel, mintha nem a színházhoz, hanem egyenesen hozzá érkeztek volna.

Először is kivétel nélkül mindenkivel összecsókolózott, mintha mindannyiukkal régóta jó ismeretségben és a legnagyobb barátságban volna. Aztán tulajdon hatalmas mancsával megragadta a csomagokat, maga fogott „carriage”-t, és intézkedett.

– Isaak, te ülj Rafalescuval ide. Henriettát valahogy szorítsátok be középre, így. Én meg a társad szembe ülünk veletek.

És egész baráttian rátette kövér, kerek, párnás kezét Holzmann sovány, hegyes vállára. Az igazgató fél szemmel a társa bátyját nézte, fél szemmel pedig hatalmas kezének erejét latolgatta.

„Ez aztán az óriási tenyér! Hogy szakadna le még ma este! Mit parancsolgat ez itt? Mit rendelkezik, ki hova üljön? Egyiknek azt mondja, ide, a másikkal, oda, Henriettát meg beszorítja középre. Megmondom a társamnak, hogy nem viselem el az ilyen dolgokat. Amíg tart a huzavona, be kell ennek a bivalynak előre verni a pofáját, hogy tudja, kivel van dolga! A disznónak rögtön az orrára kell csapni.”

Ezt szerette volna Holzmann mondani a társának. Ehelyett azonban a következő robbant ki belőle:

– Hallod-e, Icik? A bátyuskád jól megnőtt, hogy el ne kiabáljam, szélteben, hosszában.

– Azt mondod, megnőtt? Pfü... A mi csalá-

dunkban mindenki ilyen – válaszolta a társa, szeretettel és büszkén tekintve a bátyjára. Eközben úgy fénylett az arca, mint a zsíros puding.

– Látni is – szólalt meg Holzmann. Magában pedig azt gondolta: „Hol voltak ezek ketten a kolera idején?”

Mint ördög az elkárhozottat, úgy ragadta el vendégeinket a hintó, és nyílként száguldott velük a zajos város zsibongó utcáin. Holzmann igazgató mindvégig szörnyen érezte magát: szűk helyen szorongott, és nem kapott levegőt emellett a „bivaly” mellett – magában így nevezte el Nissel Schwalbot. Az pedig még akkor sem hagyott fel a vezénnyel, amikor a cab Whitechapelbe ért, és rendeltetési helyére gördült. Nissel Schwalb sorban kiszedett mindent a cabból, szinte ölben cipelve őket, és mosolyogva hozzáfűzte: „Hop-pá!” Holzmannt éles késként sértette az efféle familiáris bánásmód.

Igen, baljós órában érkezett Holzmann Londonba. A szíve megsúgta, hogy itt, a londoni ég szűk horizontján kell leáldoznia a csillagnak, mely ez ideig oly fényesen ragyogott. Szívében tajtékzó összes haragját anyjára, Szore-Brohéra és teljesen vétlen hűgára, Zlatkéra zúdította. Kijutott a színészeknek is: rájuk rontott, mindenkibe belekötött, dühösen kiabált, gyalázta őket, s olyan átkokat szórt a fejükre, hogy ha lett volna ideje, és tud írni, ábécébe szedve a szitkok, átkok egész szótárát állíthatta volna össze belőlük.

Nissel Schwalb – az aranyszívű ember

Akár az ételek, az emberek sincsenek mindkinek egyformán az ínyére (bocsásson meg nekem az olvasó a hasonlatért): ami az egyiknek ízlik, undorítja a másikat. Amennyire Nissel Schwalb nem tetszett Holzmann igazgatónak, annyira, ha nem jobban, megfelelt Raffleskunak. A leginkább jó kedélye, élénk természete, hangos, szüntelen beszéde, harsány nevetése, baráti vállonveregetése, tegeződése tetszett neki.

Egyszóval: hogy aranyszívű ember.

Ifjú hősünk mindig szerette a jókedvű, életvidám embereket. Ilyen tréfacsináló volt, amint emlékszünk, maga Holzmann is azokban az időkben, amikor még Scsupáknál szolgált, Hocmáhnak hívták, és Golenyestiben lépett föl. Csak azután ült ki arcára a szomorúság meg az állandó izgalom, lett komor és mogorva, miután saját társulatának igazgatója lett. Külön-külön mindenkit azzal gyanúsított, hogy az ő „legényére” (Rafflescura) fáj a foga, s forral valamit őellene, Holzmann ellen.

A zajos Londonban tovább romlott a hangulata, komorsága és gyanakvása fokozódott, s – mint a továbbiakban látni fogjuk – nem is alaptalanul. Rafflescu szemében ezzel inkább vesztett, mint nyert. Minél többet gúnyolódott Holzmann a társa bátyján, minél többet szidta, annál jobban vonzódott hozzá Rafflescu, annál szívesebben barátkozott vele, Holzmann akarata ellenére.

Ismeretségük első percétől fogva Raffleskunak minden rokonszenves volt ebben az emberben: a mozdulatai, a szokásai, a gesztusai, s főleg a beszéde. Ha Nissel Schwalb beszélt, a szavak úgy röpültek ki a száján, hogy nehéz volt követni őket. S minthogy ráadásul szeretett lóditani (egy társaság ügynöke volt, az ügynökök pedig – bocsássanak meg ezerszer! – többnyire első osztályú füllentők), állandóan fogadkozott, és hóbor-tos esküvel erősítette meg a hazugságait: „hát úgy lássatok úszva engem”, vagy: „esküszöm minden vagyontokra”, vagy „ha hazudok, nyomjon agyon benneteket ez az asztal”. Az ilyen és hasonló esküket lélegzetvétel nélkül hadarta el, még hozzá olyan gyorsan, hogy a hallgatónak nem volt ideje fölfogni, mit nem hallott meg.

Nissel Schwalb ismeretségük első napjaiban ajánlkozott, hogy megmutatja Londont ifjú hősünknek, följánlotta, hogy egyetlen nap leforgása alatt keresztül-kasul bejárja vele a várost.

Igaz, ebben volt némi túlzás: egy nap alatt kissé bajos volna megnézni egész Londont. Na

és, mi van akkor? Holnap talán nem lehet? És holnapután? Érdektelen apróságok ezek. A fontos csak az, hogy Nissel úgy ismeri Londont, mint a tenyerét, s vele soha nem lehet unatkozni. Megállás nélkül beszél. Mindenütt, minden utcában, csaknem minden háznál tud egy történetet, egy botrányt, amely ott esett meg. Ezek nem egyszerűen történetek vagy botrányok, hanem olyan valóságos események, amelyeknek ő maga volt a hőse vagy a szemtanúja. „Hát úgy lássatok úszva engem!”, „Esküszöm minden vagyontokra!”

Miközben mesél, Nissel Schwalb szó szerint hipnotizálja önöket: fogja a kezüket vagy az ingük mandzsettáját, mélyen a szemükbe néz, s egyenesen a lelkükbe helyezi történetét, melyet a legaprólékosabb részletességgel ad elő.

Hallgassák csak meg például: egyszer a Hyde Parkban találkozott valami nagyon tekintélyes úrral, majdnem lorddal. Erről-arról beszélgettek. Szó szót követett... összeveszték... És bár önök előre tudják, hogy az egész színtiszta kitaláció, Nissel Schwalb beszéd közben úgy tűzbe jön, s olyan ragályosan nevet, hogy a szívükben akaratlanul feltámad a kétely: „Az ördög tudja! Hátha igaz!”

Ezzel az emberrel barátkozott össze ifjú hősnünk. Testi-lelki jó barátok lettek. Nissel Schwalb elvitte Rafalescut London minden zugába, sarkába, minden szórakozóhelyére – legfőbbképpen színházakba, operaelőadásokra és hangversenyekre. Idejük volt bőven, minthogy a „Holzmann, Schwalb Co.” társulat heti kétszer játszott csak a Pavilon-színházban.

Új barátjával Rafalescu úgy érezte magát Londonban, mint hal a vízben. Még jobban élvezte volna a sétákat a városban, ha Nissel Schwalbnak nem jut eszébe minduntalan magával hurcolni a húgát, Henrietta Schwalbot is. Azt akarta, hogy a húgocskája is lásson világot, és hallgasson zenét. „Sebaj, hasznát veszed” – mondta. De a célja más volt. Megérkezésük első napján Isaak öccse az értésére

adta, hogy feltétlenül össze kell boronálni a „legényt” a húgocskájukkal, különben az a hektikus kakas (Holzmannra értette) a saját húgát akarja hozzáadni...

– Kicsodát?... Azt a zöld egrest? – riadt fel Nissel Schwalb. Még föl is állt, és hosszú léptekkel föl-alá járkált a szobában.

– Zöld egres, azt mondd? Almácska! – kiáltott fel Isaak, bátyjára meredve, s piros arcán vörös foltok ütöztek ki.

– Semmi teteje ennek! – szakította félbe Nissel, tovább járkálva a szobában.

A fejében – ezt mindenből észre lehetett venni – egy új ötlet érlelődött, megszületett egy fontos kombináció.

Az ötletember

Nissel Schwalb: ötletember. Igaz, fő foglalkozása szerint ügynök, de Londonban csak ebből nem lehet megélni... Szükséges, hogy kombináljon, Nissel Schwalb pedig mindenből ötleteket gyárt, ami a keze ügyébe kerül. Meg kell hagyni, hogy bár az első percben minden terve képtelennek, értelmetlennek, örültnek, fantasztikusnak látszik, végül is minden olyan simán, olyan ésszerűen sikerül neki, hogy úgy tetszik, okosabbat ki sem lehetett volna találni. Igazság szerint máskor nem sikerül olyan simán, olyan ésszerűen a dolog. Na és aztán? Hisz Schwalb is csak ember, s tévedni emberi dolog.

Nissel maga meséli, hogy ötleteinek hála, nem egy cég került bajba, sokan kitörték a nyakukat az ő kombinációi miatt. A hibás azonban természetesen nem ő. Ha mindvégig hallgatnak rá, minden egészen máshogy alakul. A hiba azonban az, hogy nem értik, nem fogadják meg a tanácsait. Az emberek egyszerűen marhák, szamarak, birkák. Senki nem ért úgy az üzlethez, mint Nissel. Senki nem tudja, csak ő, mi az igazi ötlet.

Az, hogy a zsidó színház egy tősgyökeres angol kezébe került, szintén Nissel Schwalb egyik ötlete, s ugyancsak az ő szervezése folytán nem

zsidó, hanem egy született angol adja ki az egyetlen zsidó újságot is, a *Zsidó kurír*-t. Mi ebben a ráció? Nagyon egyszerű: ez jutott Nissel Schwalb eszébe, és így is lett.

Igaz, a *Zsidó kurír* ennek a kiadónak a kezében inkább emlékeztetett konyharuhára, mint újságra. És a szegény angol úgy leégett ebben az üzletben, hogy éppen annyi fontsterlinget vett, amennyije volt neki. Ha több fontja lett volna, többet vesztett volna. De ki tehet róla, ha tompa az agya? Nem akarta megfogadni Nissel Schwalb tanácsát, hogy az angol lapok mintájára naponta kétszer, reggel és este adja ki az újságot. Feltehetnénk persze a kérdést: ha a londoni zsidók nem akarják naponta egyszer megvenni az újságot, miért vennék meg naponta kétszer? Nissel válasza e kérdésre igen egyszerű: éppen azért, mert kétszer jön ki, mindenki meg akarja majd venni: kíváncsiak lesznek, mi mondanivalója lehet naponta kétszer a zsidó lapnak.

Az, hogy milyen módon került a zsidó Pavilon-színház angol kézre, fölöttébb érdekes és tanulságos történet, s elhatároztuk, hogy rövidre fogva elmeséljük az olvasónak.

Nissel Schwalb, akárcsak az öccse, Isaak, nagy színházrajongó. Nyilván családi betegség ez náluk. Ráadásul, mint később látni fogjuk, egykor neki is volt köze a zsidó színházhoz. Nem meglepő hát, hogy gyakori vendég, mondhatnánk, törzsvendég volt a Pavilon-színházban. De mialatt a londoni zsidó közönség birkanyjákként ült a nézőtéren, megadóan hallgatva a legostobább deklamációt és az émelyítő kuplékat, melyektől elundorodik a lélek, Nissel feje tele volt a legkülönbözőbb ötletekkel. „Miért is ne lehetne például a londoni zsidó közönségnek jó zsidó színháza? Nem is egy, három: külön egy a drámának, egy az operettnak és egy az operának. Ha volna három ilyen színházunk, az egész világot meghódíthatnánk! Egy ilyen színházba nem restellne bejönni a zsidó arisztokrácia, akár maga Rothschild sem. A legfontosabb: az ízléses épület és a jó színészek. A Pavilon-színháznál ízlésesebb épü-

letet elképzelni sem lehet. Könnyen felújítható, és valóságos paradicsom! Hát a színészek? Tán kevesen vannak a világon? Pénzért ide hozhatják nemcsak Adlert New Yorkból, hanem még Sarah Bernhardt-t is Párizsból. Ideig-óráig azonban be lehet érni azokkal a kutyaütőkkel, akik Londonban Találhatók, hozzájuk véve a húgocskáját, a »Holzmann, Schwalb Co.« társulat primadonnáját, meg a fiatal, bukaresti színészt, Leo Rafflescut, akinek nevéől zeng az egész világ.”

Ez a gondolat akkor fogant meg Nissel Schwalb fejében, mikor élénk levelezésben állt az öccsével a társulat londoni vendégszereplésének ügyében. Akkortájt csaknem minden más dolgát félretette, s egészen átadta magát a három zsidó színház alapításának. Repültek a levelek a Monarchiába, az öccsének, Amerikába, Oroszországba, Johannesburgba és Buenos-Airesbe. Nem hagyott ki sem egyetlen zsidó színházat, sem egyetlen híres színészt vagy színésznőt. Mindenhol a legmegnyugtatóbb hírek érkeztek. A dolog a megvalósulás felé közeledett. Csak egy kérdés, egy jelentéktelen kérdés maradt megválaszolatlan: honnan vegye a pénzt.

Ám a mi ötletemberünk nem az a fajta, aki félúton megtorpan. Nissel Schwalb nem válogat az eszközökben, s a legrövidebb úton szeret célba érni. Ráadásul neki minden sikerül. Hallgassák meg, hogyan.

Csak szerencséje legyen az embernek

Egy esős, ködös napon – amikor az egész város vaksötétbe borul, s még a fényes nappal meggyújtott utcai lámpák sem képesek megóvni a járókelők homlokát az összekoccanástól –, egy ilyen napon zseniális ötletemberünk elindult a Citybe a „Hatchkins Bros. Limited” irodába. Ott székelt Nissel Schwalb első számú ügynöksége, mely varrógép, bicikli, gépkocsi és egyebek árusításával foglalkozott.

A „Hatchkins Bros. Limited” üzletház két gazdag angol, a Hatchkins fivérek tulajdona

volt: az idősebbik szinte állandóan Svájcban élt, a hegyeket mászta, feljutott az Alpok legmagasabb csúcsaira, s egyelőre még nem törte ki a nyakát, a fiatalabbik pedig – az, akivel az állomáson találkoztunk – vezette az üzletet.

Nissel Schwalb egy nagy íróasztal mögött találta az ifjabb Hatchkinst. A postát bontotta éppen. Az első „Good morning” után Nissel Schwalb megkérte, tegye félre az ügyeit, és hallgassa meg őt: „business”-t akar ajánlani, olyan jó kis üzletet, ami hétszáz évente egyszer jut a boldogok osztályrészéül.

Ifjabb Hatchkins félretette a postát, szemben ügynökével leült egy fotelba, lábát keresztbe vette, úgy, hogy bő, kockás nadrágja felhúzódtott, s látni engedte vékony bokáját, és hidegen, szó nélkül értésére adta, kész meghallgatni, miben áll az a „business”, mi, úgymond, az a jó kis üzlet, ami hétszáz évente egyszer jut a boldogok osztályrészéül.

Hosszú, szóvirágos beszédében Nissel Schwalb fölvezette a zsidó színház helyzetét általában, és a londoni Pávilon-színházét különösen. Majd kifejtette a három – az opera, az operett és a dráma számára – szervezendő színház tervét. Ezenközben a gépek árusításával foglalkozó ügynök rendkívüli hozzáértést tanúsított mindenben, ami színházzal, zenével és általában művészettel kapcsolatos. Majd kirakott az asztalra egy csomó levelet meg táviratot a világ sok-sok színészétől, meg róluk tudósító újságkivágásokat. Mindezt jiddisről angolra fordította, hozzáfűzve a legrészletesebb kalkulációt: hány fontsterlinget kell befektetni, s hány fontsterlinget lehet nyerni.

A kalkulációból vitathatatlan egyértelműséggel kiderült, hogy néhány éven belül meg lehet szerezni nemcsak a Pávilon-színház tulajdonjogát, de azt az épületet is, amelyben az iroda működik, meg a szomszéd házat és még hármat a londoni Cityben.

Nissel Schwalb beszélt, Mr. Hatchkins hallgatta, és azt gondolta: mi köze mindennek a „Hatchkins Bros. Limited” céghez? A színháznak

mintha nem volna szüksége varrógépre, biciklire meg még kevésbé. Talánha gépkocsira? De érdemes-e egyetlen gépkocsiért ennyit beszélni?

Mr. Hatchkins egész idő alatt kinézett az ablakon az utcára, noha ott a világon semmi látivaló nem volt, s egy ujjal kocogtatta három aranyfogát. Türelmesen várta, hogy az ügynök majd csak befejezi valahára. S mikor az már eleget összebeszélt, Mr. Hatchkins felé fordult, mélyen a szemébe nézett, mintha azt kérdezné: „Mi következik ebből?”

Nissel Schwalb minden bizonnyal megértette, mit jelent ez a tekintet, s röviden, világosan elmagyarázta, mit akar. Azt szeretné, ugyebár, hogy Mr. Hatchkins vállalja magára ennek az ötletnek a finanszírozását. Ezenközben kitartóan figyelte az angolt, arckifejezéséből igyekezővén kikövetkeztetni, milyen benyomást tett rá a javaslat.

De Mr. Hatchkins szenttelen, hideg arcáról semmit, a világon semmit sem lehetett leolvasni. Az alpi csúcsok hidege és a Jeges-tenger háborítatlan nyugalma ült rajta. Csak felsóhajtott, felállt, egy ujjal megvakarta az ádámcsutkát vörös nyakán, és álmos hangon mormolta:
– All right.

Aztán jobb keze két ujját odanyújtotta ügynökének, és utasította, hogy másnap háromnegyed tizenkettőkor jöjjön el a válaszáért.

Mr. Hatchkins válaszát ismeri az olvasó. Csak a sors olyan kivételes kegyeltje, amilyen Nissel Schwalb, képes megvalósítani egy ilyen vad, ilyen értelmetlen ötletet.

Olvasó barátom, nem fontos sem az ész, sem a tudás, az kell csak, hogy szerencséje legyen az embernek.

A muzikális kis család

– Ma este a kántorhoz megyünk – mondta egyszer csak Nissel Schwalb új, ifjú barátjának, Rafalescunak.

A „kántor” szóra Rafalescu szíve megdobbant. Felugrott a helyéről. Eszébe jutott haj-

dani tanítója, a golenyesti Jiszroel kántor, és szívdobogva kérdezte meg barátjától:

– Milyen kántorhoz?

– A lomzsei kántorhoz, ahhoz, aki a minap egész csapatnyi gyerekével ott volt a színházunkban. Már elfelejtetted? (Nissel Schwalb régóta tegeződött új, ifjú barátjával.)

– Á-á-á! – nyújtotta el a szót Rafalescu. Emlékezett, hogy egyszer a Pavilon-színházban az előadás szünetében Nissel Schwalb odavitt hozzá a színpalán mögé egy vörös hajú embert, akinek vatta volt a fülében. Nyomában egy csapat gyerek jött, különböző korú fiúk és lányok. Hogy hányan voltak, Rafalescu nem számolta meg, csak arra emlékszik, hogy több volt köztük a vörös hajú, mint a fekete, s hogy mindannyiuknak nevető pofikája és huncut szeme volt.

Bemutatván a család tagjait, Nissel Schwalb nem zavartatta magát, hogy jelenlétükben sorra dicsérje a gyerekeket; a legkülönfélébb törtérikákat, kalandokat, képtelenségeket adta elő róluk, s mindezt szokása szerint gyorsan hadarva, lélegzetet sem véve, hévvel, élvezettel, esküdözve és fogadkozva. De a kulisszák mögötti zajban és tolongásban Rafalescu nemigen figyelt Nissel meséire: egyszerűen nem érdekelték. Megszokta már, hogy Nissel Schwalbnak mindenkiről van egy különös története, s hogy minden történet feltétlenül botránnyal végződik.

Most, hogy látogatóba indultak a kántorhoz, Nissel újra magasztalni kezdte ezt a ritka muzikális társaságot. A kis családban minden gyerek vagy énekel, vagy zenél: a kántortól kezdve a legkisebb pulyáig, aki még a negyedik életévét sem töltötte be, mindannyian vagy énekelnek, vagy valami hangszeren játszanak.

– Azt hiszed, tanította őket valaki? Hahaha! Ennek a kántornak a gyerekei kész zenészként jönnek ki az anyjuk hasából, esküszöm minden vagyontokra! – fejezte be Nissel Schwalb.

Útközben betért Rafalescuval egy kóser boltba, és kérte, csomagoljanak neki kenyeret,

varsói kolbászt, mindenféle sós finomságot és „még egyet s más”. Ezekre az étkekre pillantva Nissel Schwalb még a száját is megnyalogatta.

– Minek vettél ennyi mindent? – csodálkozott Rafalescu.

– Ajándékba – felelte komolyan Nissel Schwalb. – Valamivel meg kell minket kínálniuk. Egyúttal ők is esznek. Szegények, koldusok, hahaha! Ó, milyen szegények! Ha időre nem támogatnák őket, itt, ebben a Londonban, Isten segedelmével éhen pusztulnának. Nem tréfádolog egy ilyen kis család! Sok az éhes száj, s nincs, aki eltartsa őket. De ez csak ideig-óráig lesz így, amíg a gyerekek még gyerekek. Csak álljanak a lábukra, biztosíthatlak, térdig fognak járni az aranyban, úgy láss úszni engem!... Vigyázz! Úgy csúszik itt, mint a jég, és vágni lehet a sötétet. Félő, hogy, ne adja Isten, egy sima helyen kitöri az ember a nyakát!

E figyelmeztetést követően Nissel Schwalb egyik gyufát gyújtotta a másik után, s nagy elővigyázatosan leereszkedtek valami pincébe vagy gödörbe. Nemigen tudták fölfogni, hová kerültek: konyhának nem konyha, szobának nem szoba. Valami hosszú és széles helyiség, de rengeteg ágy van benne – nos, épp olyan, mint egy kórterem. A falakon különféle hangszerek. A szoba közepén egy öreg, rég kiszolgált zongora. Egy hat-hét, de lehet, hogy nyolc év körüli, vörös hajú kislány (Nissel Schwalb azt állítja, hogy nincs még négy sem – rendben, tegyük meg azt a szívességet, hogy ezúttal elhisszük neki) szörnyű hangokat csikart ki e hangszerből – mindenesetre nem olyanokat, amilyeneket szeretett volna. Ám bocsássunk meg az öreg zongorának: eljátszotta már a magáét: más az ő helyében régen Isten tudja, hová került volna, s valahol egy padláson kallódna.

A vendégeket meglátván a hat-hét vagy nyolcéves kislány, aki négy sem múlt még, ott hagyta a zongorát, és hangos kiáltással vetette magát Nissel Schwalb karjaiba:

– Nissel bácsi megjött! Nissel bácsi!

Mint színházban a színpadon, egymás után jelentek meg egy hátsó szobából a fiúk és lányok. Nehéz lett volna fölbecsülni, hányan vannak, de vörös hajú több volt, mint fekete. Ugyanazok voltak, akiket Rafalescu a kulisszák mögött látott – mindannyi nevető pofijú és huncut szemű. Nyomukban megjelent az apa is, maga a lomzei kántor, már őszülésnek indult vörös férfi – még egy-két esztendő, és senki meg nem mondja, hogy valaha lángvörös haja volt... De a kántor még igen frissen és egyenesen tartotta magát, s nagyon tisztán, rendesen öltözött. A szeme csillogott, a keze remegett, mint a nagyon éhes embereké. De az arcáról egy istennek sem olvashatták le, hogy üres a gyomra – nem az a fajta ember volt!

– Először is együnk! – kiáltott fel Nissel Schwalb, kezét dörzsölve, és száját nyalogatva. – Farkaséhes vagyok, úgy lássanak engem úszva!

Miközben tovább beszélt, kinyitotta az elemózsias csomagot, s elsőként látott munkához: olyan hihetetlen étvággyal tömte magát két pofára, mintha hosszú böjt után érkezett volna el ideig.

– Mit ültök itt, mint hívatlan vendég a más lakomáján? – kiáltott rá a muzikális családra.

Először a kántor, az éhes szemű és remegő kezű ember kelt föl a helyéről. Mintha kellenül, udvariasságból menne oda az asztalhoz: ha kérik, úgymond, kínos visszautasítani... Utána vonult az egész kis család. Első pillantásra könnyű volt megállapítani, hogy hála Istennek, a gyerekek nem panaszkodhatnak étvágytalanságra. A szobában rövidesen még vidámabb, még élénkebb lett a hangulat. Olyan hévvel és élvezettel láttak az evéshez, hogy Rafalescunak is megjött az étvágya.

– Ül le, fogjad, vegyél, vágj, zabálj, ne resteld! – bátorította Nissel Schwalb. – Otthon vagy itt, a tieid között.

És az egész csapat olyan barátságos, érdeklődő szemmel nézett a fiatal színészre, hogy valóban kezdte magát otthon, az övéi között

érezni... Mitől jött meg hirtelen az étvágya? Miért ilyen otthonos, meleg, ilyen szabad, ilyen vidám náluk? Különös, csodálatos egy család!

Évés közben Nissel Schwalb szünet nélkül beszélt, szellemeskedett. Minden gyerekhez volt egy kedves szava, s talált számukra jellemző gúnynevet. Nissel bácsi beszélt, a gyerekek meg, a nevetéstől gurulva, két pofára tömték magukat. Csak az apa, a lomzei kántor tette a dolgát komolyan és koncentrálni: hol az egyik, hol a másik ételt kóstolta meg, és percenként megtörölte az ajkát. Bolyongásai során Rafalescu igazán sohasem érezte magát ilyen jól, mint ebben a családban.

Mennyire otthonos, eleven, vidám is itt minden!

Miután végeztek a falatozással, Nissel Schwalb kacsintott a lomzei kántornak, s az buzgón megtörölve az ajkát, új vattát helyezve a fülébe, megadta a jelt a gyerekseregletnek: ideje, úgymond, hogy fogják a hangszereket, és egy kis hangversenyt adjanak a vendégek tiszteletére.

Játsszatok valami szomorút a vőlegénynek

A kis hangversenyből, amellyel a muzikális kis család meg akarta tisztelni a vendégeket, valódi nagy hangverseny lett, egész életre szóló, ritka koncert. Arról nem is szólva, hogy a legkülönbélebb hangszereket vonultatták föl – hegedűt, fuvolát, gordonkát, zongorát, gordonkát, cimbalmot, hárfát, dobot –, s a kivételes összhangról meg a nagyszerű játéktudásról ugyancsak nem is szólva, a félig meztelen és teljesen meztelábás gyerekekből álló családi zenekar önmagában is könnyekig meghatotta ifjú hősnöket. Ahogy az istenáldotta, de koldusszegény csapatot elnézte, elgondolkodott a sors szeszélyein. A vándorévek alatt sok tehetséggel találkozott, akik nyomorban pusztultak el. Senki nem törődött velük, senki nem figyelt rájuk. „Nincsenek mecénásaink” – gondolta, a

lebergi „mecénásra”, doktor Leviusra, „Leviatánra”, a félmilliós vagyon tulajdonosára emlékezve. Eszébe jutott, hogyan játszotta meg kezdetben a doktor a mecénást, a szenvedélyes művészetrajongót. Amint azonban áttértek a szavakról a tettekre, s Holzmann óvatosan célzott a támogatásra, a doktor arca megváltozott, megígérte, hogy a következő nap eljön a színházba, de attól kezdve mintha a föld nyelte volna el. „Csak lennék önálló, és kezdenék pénzt keresni – gondolta Rafalescu –, okvetlenül kivakarnám a szegénységből ezt a kis családot...”

Rafalescu szokása szerint álmodozott és fantáziált, a mezítlás zenekar meg egyik csodát játszotta a másik után. Amíg Rafalescu képzeletben légvárat építve meglepetten hallgatta a szépséges zenét, Nissel Schwalb a sarokban ült e tehetséges gyermekek anyjával, egy vörös parókás asszonnyal (a parókája már nem őszül meg soha), és fáradhatatlanul beszélt, beszélt, kedvenc esküivel tarkítva mondókáját: „Úgy lássanak úszni engem” vagy „esküszöm minden vagyonukra!”

Már régen elmúlt éjfél, amikor hőseink hazatértek. A Whitechapel még mindig ki volt világítva, de a magas, hosszú lábú rendőrt kivéve, teremtett lélek sem járt az utcán. Az általában hallgatag, nyugodt, kiegyensúlyozott Rafalescu régóta nem volt ennyire zaklatott, mint ezen az estén. Hirtelen beszédes lett, s hadonászva, hangosan fejezte ki felháborodását:

– Szörnyű, szörnyű! Ilyen tehetséges család, ilyen áldott kezek a sárban! Hát egy ekkora városban, mint London, nem akad egyetlen zsidó mecénás sem, aki támogatná őket?

– Mecénás, azt mondd? Ó, te gyerek! – kurtajantotta Nissel Schwalb, s hangja végiggördült a kihalt Whitechapelen. – Elmondok neked egy olyan történetet, hogy megáll az eszed. Van nálunk ilyen, ahogy mondd, mecénás, egy orosz zsidó. Valaha a legszegényebb szegény volt, hogy el ne kiabáljam. Most milliomos, adjon Isten nekünk, kettőnknek annyit

vagyont! Ezt a mecénást Sztelmahnak hívják...
– Sztelmahnak?...

Rafalescu megtorpant, úgy rémlett, hallotta már ezt a nevet Rejzllel kapcsolatban; de sehogyan sem tudta felidézni, mikor és hol...

Azt, hogy Rafalescu megállt, Nissel Schwalb a maga módján értelmezte:

– Nézzenek csak oda! Még el sem kezdtem mesélni, máris kikel magából. Hallgasd tovább. Nemrég megismerkedtem ezzel a Sztelmahhal, a Pavilon-színházban. Gyakori látogatója és nagy rajongója a zsidó színháznak, zenének. A fia, Grisa híres hegedűművész, Wunderkind, többször játszott a királyi udvarban. Neki, vagyis a fiúnak köszönhető, hogy az apa is meggazdagodott.

Ekkor Rafalescunak eszébe jutott, ki is az a Sztelmah, és mi az összefüggés a fia meg Rejzl között – és Nissel elbeszélése különös jelentőséget nyert a fiatal színész szemében.

– Nos, és hol tartózkodik most ez a... no, ez a híres hegedűművész? – kérdezte meg új barátjától.

– Ne kapkodj! – állította meg Nissel. – Még nem tartok a fiúnál. A mecénás apáról beszélek, és arról, hogyan ismerkedtünk meg. Egy előadás szünetében, a büfében találkoztunk. Látom, egy ember forgolódik a büfében, majszol valamit, és a szemembe bámul. Ő rám néz, én meg rá. Szó szót követ, beszélgetni kezdtünk.

„Maga hová valósi? – kérdeztem. – Olyan ismerős az arca.” – „Engem – feleli – Sztelmahnak hívnak.” – „Úgy! – mondom. – Tehát maga Sztelmah? Akkor engedje meg, hogy megkérdezzem, Mr. Sztelmah, voltaképpen melyik Sztelmahok közül való?”

Ő természetesen úgy néz rám, mint egy fél-eszűre, és sértett gúnnyal válaszol: „Hogyhogy melyik Sztelmahok közül? Maga – mondja – sohasem hallott Grisa Sztelmahról? Hahaha! Egy ember – mondja –, aki itt ül Londonban, és nem tudja, hogy Grisa Sztelmah a világon van, aki már többször játszott a királyi

udvarban...” – „Azt, hogy Londonban – mondom – van egy Grisa Sztelmah, aki a királyi udvarban játszik, azt – mondom – jól tudom, noha, nem túl gyakran teszem tisztelem a királynál. De mi köze neki magához?”

Ekkor hangosan nevetni kezd, és büszkén azt válaszolja: „Mi köze hozzá? Hahaha! Én vagyok az apja!” – „Gratulálok! – mondom. – Szerencsés az a fiú, akinek ilyen apja van.”

Ebben a modorban beszélgettünk. Vagyis tulajdonképpen egyedül ő beszélt, az a bolond. Nem szereti, ha más beszél. Maga szereti járattatni a száját, általában az ő Grisájáról: ilyenkor öt pár lóval sem lehet megállítani. *Tratata, tratata! Grisa-hangverseny-király-zene... Mindig ugyanaz a nóta. Félbeszakítottam. „Látom – mondom neki –, hogy nagy zenekedvelő és zeneértő. Ha jó zenét akar hallani, elviszem egy helyre, ahol olyan muzsikát hallhat, mint még soha életében, és nem kerül egy fillérbe sem...”* – „Ah! – válaszolja. – Ezer örömmel! Számomra – mondja – a zsidó színház, zene és más ilyesmi olyan drága, hogy akár három méröldet is kész vagyok gyalogolni érte.”

„Nagyszerű! – gondoltam. – Isten maga küldött ide, nagypocak! Lehet, hogy a sors úgy akarja, hogy a szegény család a te jóvoltodból másszon ki a nyomorból...”

Egyszóval, egy szép napon elvittem ezt az urat a lomzsei kántorhoz. Egy kis idő múltán másodsor, majd harmadszor is. Az én Sztelmahom elalélt a lelkesedéstől. Majd elolvadt a gyönyörűségtől. Ha elment a kántorhoz, nem bírta elszakadni onnan. Együtt ült velük az asztalnál, együtt evett velük, nos, és természetesen, csodákat mesélt a fiáról, az *Ezeregy éjszaka meséit...* És akkor egyszer csak azt gondoltam: „Ha valóban ilyen jó barát vagy, nem ártana, Mr. Sztelmah, ha gondoskodnál a családról.”

„El kéne helyezni ezeket a tehetséges gyerekeket – mondtam furfangosan –, bejuttatni a konzervatóriumba, embert faragni belőlük.” Úgy nézett rám, mint aki megháborodott, hu-

nyorgott: nem értette, szegénykém, mit akartok tőle... Akkor már egyenesen megmondtam neki: „Mr. Sztelmah, azt mondom, hogy pénzre van szükség.”

Amint meghallotta a „pénz” szót, az én Sztelmahom olyan lett, no, hogy is mondjam neked?... Egyszóval, halálra vált, úgy láss engem úszni! Hahaha! Minek itt sokat beszélni? Sietve elbúcsúzott, és felszívódott! Várom a színházban egy nap, két nap, három nap – eltűnt a madárka. „Badarság! – gondolom. – Nissel Schwalb kezéből nem egykönnyen szabadulsz!” Nos, kiderítettem persze, hol lakik ez a teve, és gyereünk hozzá. Kopogtatok az ajtón, hallom belülről a jól ismert hangot, az ő hangját: „Nézd meg, ki kopog. Ha magas és kövér, mondd, hogy nem vagyok itthon.” Pont így történt. Szó szerint így történet, ahogy mesélem, hahaha, úgy láss úszni engem! Én meg azt gondolom magamban: „Hát így vagyunk? Ki akarsz csúszni a markomból? Azt már nem, galambocskám, nem szabadulsz, sokba fog ez neked kerülni!”

Így mesélte Nissel Schwalb, és már egész intrikát szőtt össze, botránnyal, két botránnyal, hárommal. Ezalatt fogta ifjú barátja kezét, tűzbe jött, felindult, s mint rendesen, harsogó nevetéssel és a megszokott fogadkozással végezte be: „Esküszöm minden vagyontokra!”

Rafalescu illendőségből úgy tett, mintha figyelmesen hallgatná, még csodálkozott is. Valójában azonban Nissel Schwalb hosszú elbeszéléséből csak az utolsó szavak jutottak el a tudatáig: „Esküszöm minden vagyontokra!” Gondolatai egészen máshol jártak. Nem hagyta nyugodni Grisa Sztelmah neve. Hisz ez az a Grisa Sztelmah, a Rejzl vőlegénye... S ha az így van, akkor ő, Rafalescu nyomra bukkant. Csak egy teendő marad hátra: meg kell ismerkedni ezzel a Grisa Sztelmahhal.